

Христина Горпинич,

студентка 6 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Н. М. Дяченко,**

кандидат філологічних наук, доцент.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ І ОБЕРЕГІВ У ТРАДИЦІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

У статті проаналізовано рекомендації, застереження, обереги говірки села Варварівка Олевського району Житомирської області; встановлено їхню мотивованість й значення; здійснено спробу класифікувати зібраний матеріал.

В основі духовності будь-якого народу лежать світоглядні уявлення, які втілюються в системі вірувань, застережень та повір'їв. Рекомендації, обереги виконують низку життєво важливих функцій у культурі: вони виступають активними регуляторами соціальної поведінки людини, відбивають досвід попередніх поколінь, нерідко відтворюючи їхні віковічні прагнення. Кожна магічна дія, акт, слово – все це було колись сакральними ритуалами, котрі розкривали віру, світогляд, прагнення й ідеали наших предків. Тому здавна ними цікавилися етнографи (М. Чулков, І. Снегирьов, В. Даль, Є. Кучинський, П. Іванов, В. Милорадович, П. Чубинський, В. Шухевич, В. Скуратівський та ін.) та лінгвісти (І. Срезневський, О. Потебня, В. Виноградов, М. Толстой, С. Толстая, Р. Сердега та ін.).

Численні символи, які простежуються в побуті, обрядовості, виступають ідентифікатором давнини, а встановлення закодованого змісту в символах органічного світу, обрядових дійствах та атрибутах дає змогу глибше усвідомити буття поліщуків. Побутові прикмети, а також прикмети, пов'язані з народженням, весільним та похоронним обрядами та іншими важливими подіями в житті людини, з'явилися тоді, коли люди стали шукати причинно-наслідковий зв'язок між різними подіями або діями.

На позачення поняття „забобон” використовуються різні лексеми: застереження, оберег, рекомендація, повір'я, вірування. Тому однією з головних

проблем є надзвичайно велика семантична близькість аналізованих понять, відсутність чіткості в їх визначенні. Лексеми „вірування”, „прикмети”, „повір’я”, „забобони” фактично є синонімічними і в деяких контекстах можуть навіть взаємозамінюватися без помітної втрати смислового навантаження чи змісту різних синтаксичних конструкцій. Крім того, у буденному житті, як справедливо зазначає В. Жайворонок, „повір’я зветься ще забобонами” [5, с. 460].

За визначенням М. і З. Лановик, повір’я – це „пласт народної творчості, в якому відобразились народний світогляд, язичницькі релігійні вірування, міфологічні демонологічні уявлення та погляди, табу” [6, с. 98]. Між цими поняттями важко провести межу. Повір’я, на думку В. Даля, це взагалі будь-який закріплений у народі погляд чи поняття, без належного пояснення, обґрунтування його справедливості [4, с. 77]. Отже, таке повір’я може бути помилковим, або може мати зумовлюватися об’єктивною дійсністю.

Зазначимо, що застереження, рекомендації, обереги є однією з форм людської поведінки, у якій реалізована модель світу, а тому їх можна розглядати як текст. Текст повір’їв складніший, ніж мовний, оскільки становить єдність вербальних і невербальних засобів. Повір’я мають різні форми й способи свого вияву. По-перше, вони можуть становити цілий розгорнутий текст, наприклад, повір’я, пов’язані з якимось місцем (річкою, озером, будинком тощо), які намагаються пояснити його походження тощо. Це можуть бути уявлення і про нечисту силу та можливість зустрічі з нею. По-друге, повір’я може існувати у вигляді усталеного виразу, фразеологізму: *чорти б його взяли*. По-третє, повір’я, крім вербальних форм свого вираження, може мати і не вербальні вияви. Наприклад, вітання через поріг, перехід дороги з пустими відрами тощо. По-четверте, вони можуть утілюватися в якомусь конкретному предметі, переважно в поєднанні з вірою в його надприродні властивості. Наприклад, мило за пазухою рятує від причини (хвороби, заподіяної чаклунством) [7, с. 3].

Першу класифікацію повір'їв здійснив В. Даль у роботі „Про повір'я, забобони і марновірства російського народу”. Спираючись на його класифікацію ці етнокультурні одиниці можна поділити на чотири групи:

1) Культурологічні, або ж міфологічні, які зберігають зв'язок із первісними язичницькими віруваннями; вони мають глибоке історичне коріння і часто належать до релігійних вірувань. Такі заборони пов'язані з культом сонця та води:

*у 'вечер'і не пози'чали" ни'чо 'го / йак 'сонце 'заїде / н'і йа 'йец'я_осноў'ному
н'і шпичок / і гро 'шеї' / ог 'н'у не пози'чали' //*

*б'ілизну ма 'лен'кого ди 'т'атки зн'і 'майут' з_в'е 'р'оўки дл'а су'шен':а до
за 'ходу 'сонца //*

*'воду у йа 'кої 'мили' 'голову не 'можна вили 'ват' на с 'тежку / бо
бо 'л'етиме 'голова //*

Мотивація цих заборон пов'язана з хворобами та негараздами, які несуть за собою їх недотримання. Сонце – найдавніший космічний символ, відомий всім народам, означає життя, його джерело, світло. З солярною символікою пов'язується такі характеристики, як верховенство, багатство, активність, все видіння. Вода – одна з перших стихій світо утворення, джерело життя, засіб магічного очищення. Сакральної сили вода набувала лише за умов дотримання певних рекомендацій при набиранні чи перенесенні її додому. Такі заборони зберігають зв'язок із первісними язичницькими віруваннями і є ієрархічними, незважаючи на поступову втрату окремих традицій.

2) Повір'я, мотивовані реальними речами, об'єктивною дійсністю заборонно-залякувального характеру:

не 'можна 'їести з т 'р'еснутого / роз 'битого 'посуду / до нещас 'т'а //
не 'можна 'мит' / ви 'ти'рат' 'ножа 'голою ру 'кою / бо бу 'деш б 'ед 'ниї //
а 'бо не 'можна 'їести з_ножа / бо бу 'деш злим //

Така заборона зумовлюється загальними особливостями поведінки людини з гострими предметами. А отже, застереження мотивовані об'єктивними причинами, оскільки застосовуються для збереження здоров'я людини. Часто

заборонне значення застережень зумовлюється об'єктивною дійсністю. Порушення правил поведінки з посудом можуть призвести до неприємностей в сімейному житті: *йак 'шо у 'хат'і 'доу'го д'іўчина 'сидит' у 'д'еўках / то т'реба пови'кидат' ўс'у надш 'чербл'ану по 'суду //*

Багато заборон, застережень мотивовані лише страхом людини, що з нею станеться щось недобре, зле. Наприклад, повір'я про перехрестя. У більшості народів світу, особливо слов'ян, перехрестя вважались небезпечним місцем.

ко'ли пере'ходиш перех'ресне 'варто оми'нати сере'дину / ка'жут' шо ко'ли хтос' вимоў'ляе х'ворого йаї'цем чи' 'воском / то вили'вайе йо'го по'том на перех'ресне / а та 'л'удина / шо п'роїде по 'ц'ому 'може забо'л'ет //

3) Заспокійливі, що надають позитивних проєкцій не дуже приємним речам:

ўз'аў у 'когос' в'ед'ро / 'сумку / кор'з'іну / 'банку / та'р'елку / не од:'а'ваї' пус'тим'і' / шос' по'ложи'ш / 'бол'ше у 'тебе 'буде //

пуд час закла'дан':а 'нової 'хати кла'дуть' пуд кут г'роши / дл'а ба'гацтва / а 'шерс'т' / дл'а теп'ла //

'посл'е в'е'сел':а наре'чена по'вин':а зберег'ти фа'ту / 'йейу 'можна накри'вати х'вору ди'тинку дл'а ш'видкого о'дужен':а //

Заспокійливі забобони виконували внутрішньо-психологічну дію, тобто людина через забобони, або заспокоювала себе, зменшувала свій рівень тривоги, або нагадувала собі про якісь важливі події в житті.

4) Повір'я, які поки що не мають жодного смислу. Дотепер існують забобони, яких люди дотримуються за традицією, пояснення яких повністю втрачено.

'посл'е 'виходу з 'цекви т'реба йакнаї'доўше моў'чат' / хто 'першиї' заго'ворит' / той бу'де под'кор'увац':а с'войей'поло'в'інц'і / 'посл'а в'ен'чан':а мо'лодим т'реба води'в'іца в од'не з'еркало до д'ружн'ого і ш'часливого жи'т':а // 'перед тим / йак 'ви'їти з 'хати т'реба пр'і'с'ести //

Такі забобони мають несистематизований характер, їхня первісна мотивація повністю втрачена. Вони служать лише чиєюсь суб'єктивною думкою й мають архаїчне упередження.

Весь народний світогляд характеризується відчуттям Божої повсюдності. Виконуючи різну роботу по господарству, люди зверталися по допомогу до Бога. Такі застереження мають вербальну форму прояву і їх мотивація пов'язана з вдалим початком і закінченням розпочатої роботи:

ко 'ли почи 'нали шос' ро 'б'іт' / то прямоў 'л'али' / 'Боже по 'можли' та ўс'е 'лежн'і про 'жени / а ви' 'лежн'і не лежет' м'е 'н'е 'тоже по 'мож'ет' //

'Боже помо 'жи ў 'добру 'пору на 'чат' / а ў 'луч:у шче 'кончит' //

У деяких повір'ях також чітко виражені елементи анімізму, тотемізму та фетишизму. Наприклад:

ну шоб ў 'но'ви'ї будинок переї'ти заўж'ди' ки 'дали ў 'хату ко 'та 'першого / це ха 'з'айіна // ну і за 'носи'ли' 'першу хл'і 'би'ну із 'сол':у / 'посл'е тої хл'іб ло 'ж'і'ли' на в'ік'но ч'і' ку'ди / 'посл'е пре 'нос'ат' с'воє 'реч'і // а 'пот'ім ў 'же йак і ў 'нову 'хату за 'ходить' / то шоб з 'голими' ру 'ками не йшоу // хто хл'і 'бину / хто 'може йа 'кес' поло 'т'енце / ну з 'голими' ру 'ками' ти ў 'хату не 'можеш і 'ти // йак моло 'дим 'хаз'айам / то там хто ї 'курку 'несе / а хто к 'рол'ік'і / ў 'кого шос' та 'ке ма 'лен'ке так же шос' ве 'ли'кого не в 'із' 'мут' //

ко 'ли ро 'би'ли' 'вудочки' / то ро 'би'ли' з 'л'ішчини / ста 'рали'са ди 'ви'ц':а / шоб во 'на 'росла ў 'му'рашнику / або хо 'ча 'б 'лиз'ко йо 'го //

Під забобонами розуміємо численні вірування та уявлення, пов'язані з пересторогами, обмеженнями, заборонами первісна міфологічна мотивація яких повністю або, принаймні, значною мірою втрачена. Але такі рекомендації не є зовсім випадковими, тому що заборонні та залякувальні повір'я завжди спрямовані на реалізацію цілком конкретної мети, що полягає у виконанні чи невиконанні тої чи іншої роботи. Випадковою в такому разі є лише прив'язка до якогось явища навколишнього середовища, живого чи неживого предмета тощо.

Дослідження показало, що різні дії можуть мати глибинний зміст і різну мотивацію (забезпечення добробуту, здоров'я, багатства сім'ї, пов'язані з надіями на добро і щастя в житті людини, збереження урожаю, припинення негараздів), але одну мету – убезпечення від впливу надприродних сил та стимулювання добробуту, родючості, здоров'я за допомогою різних ритуалів.

Отже, повір'я, заборони закріплені традицією, архаїчні, але певною мірою варіативні, мають здатність до оновлення й можуть включати до свого складу нові реалії, які залучаються до традиційної системи світосприйняття і певним чином вписуються в систему традиційних народних уявлень. Аналіз основних застережень, рекомендацій у побуті та господарстві показав, що їх об'єднують у єдине ціле залишки язичницьких вірувань, анімізму, фетишизму, сакральність різних предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Босий О. Священне ремесло мокоші. Традиційні символи та магічні ритуали українців (Типологія. Семантика. Міфоструктури) – Вінниця: Видавництво-друкарня «Діло» ФОП Рогальська І. О., 2011. – 212 с. – [електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// library.kr/ua](http://library.kr/ua)
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Мюнхен: Українське видавництво, 1966. – 595 с.
4. Даль В. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа: Материалы по русской демонологии. – СПб.: Литера, 1996. – 477 с.
5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 465. – [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnyk/>
6. Лановик М. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.

7. Сердега Р. Структурно-функціональні особливості «заборонно-залякувальних» повір'їв // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – [електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// belissena.livejournal.com](http://belissena.livejournal.com)
8. Скуратівський В. Обереги людини // Берегиня. – 2008. – № 1. – С. 82-90.
9. Скуратівський В. Хатні обереги // Берегиня. – 2009. – № 1. – С. 38-56.
10. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-и томах / Под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1-4. – Москва, 1995-1999.